

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Történettudományi Doktori Iskola, Antikvitás Program

Tóth Iván

Alexandros Homérosa – Arrhianos-tanulmányok
(Doktori értekezés tézisei)

Témavezető: Dr. Farkas Zoltán egyetemi docens

Szeged, 2011

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Történettudományi Doktori Iskola, Antikvitás Program

Tóth Iván

Alexandros Homérosa – Arrhianos-tanulmányok
(Doktori értekezés tézisei)

Témavezető: Dr. Farkas Zoltán egyetemi docens

Szeged, 2011

I.

Jóllehet az ókorban mint kiváló politikust és írókat tartották számon, Lucius Flavius Arrhianos ma már *par excellence* Nagy Sándor történetírója. A hét könyvet felölelő *Anabasis Alexandru* c. munkájára általában mint a Nagy Sándor-történet legbecesebb kútfőjére tekintenek az ókortörténészek. Noha az *Anabasis* hosszú idő óta az Alexandros-monográfiák vezérfonala, a műről és szerzőjéről a múlt század közepéig nem készült alapos elemzés. Albert Brian Bosworth a Nagy Sándor- és Arrhianos-kutatás egyik legtekintélyesebb alakja *From Arrian to Alexander: Studies in Historical Interpretation* című munkájának előszavában máig érvényes kutatási programtervet fogalmazott meg. Az ausztrál történész felhívta a figyelmet, hogy csak akkor kerülhetünk közelebb Alexandros alakjához (vagy legalább az elsődleges forrásokhoz), ha először felfedjük azokat az irodalmi, rétorikai technikákat, melyeket Arrhianos műve megírásánál használt. Csak ezek tisztázása után lehet érdemben egymással összevetni, faggatni a forrásokat, majd történeti következtetéseket levonni. Másszóval: Alexandros-hoz (részben) Arrhianos megismerésén keresztül vezet az út.

A Bosworth által megfogalmazott programterv szellemében dolgozatomban az *Anabasis* érintő historiográfiai kérdésekkel foglalkoztam. Egy-egy jól körülhatárolható szövegcsoporthoz elemzésén keresztül elsősorban azt vizsgáltam, hogy Arrhianos írását milyen historiográfiai hagyományok formálták, illetve hogyan formálták. Közhely, hogy a görög történetírás néhány minta, pontosabban történetíró utánzására épül. Ez az imitáció azonban nem szolgai másolást jelentett. A történetírónak, ha ki akarta vívni a(z értő) közönség megbecsülését, alkotó módon kellett a nagy elődök munkáihoz fordulnia. Meg kellett értenie az előtte példaként álló mű szellemét, azt hogy mitől jó, mitől remekíró a szerző, majd új életet kellett lehelnie alkotásába. A *mimésis* ugyanis – amely számtalan formában nyilvánulhatott meg a szóátvételtől kezdve a szerkezeti felépítésen keresztül a témaválasztásig – nem csak alkotó utánzást jelentett, hanem versengést is: minden történetíró kimondva vagy kimondatlanul arra törekedett, hogy fölülmúlja elődeit vagy legalább felnőjön hozzájuk. Ez a szerzői hozzáállás különösen igaz arra a szellemi környezetre, amelyben Arrhianos élt és alkotott. A második szofisztika korának prózaírói, hogy saját gondolataikat formába öntsék, a klasszikus irodalmi örökséghez nyúltak vissza. Nem véletlenül Arrhianos legfontosabb történetírói mintái Hérodotos, Thukydides és Xenophón voltak. A minták ismertek, de azzal, hogy a nikomédiai történetíró pontosan *miként* használta föl őket, illetve hogy *hogyan* jelennek meg a historiográfiai hagyományok az *Anabasis*-ban, csak az utóbbi évtizedekben

kezdték el foglalkozni a kutatók. A dolgozat részben e még feltérképezésre váró (vagy alatt álló) terület néhány szegletét kísérelte meg bejárni, és az eddigi eredményeket itt-ott kiegészíteni, gazdagítani és korrigálni. A historiográfiai hagyományok keresése és elemzése mellett, illetve azzal összefüggésben olyan „régí” kérdésekkel is foglalkoztam, mint Arrhianos forráskezelése, vagy egy-egy beszámoló történeti hitelessége.

II.

A dolgozat első fejezete az *Anabasis* ún. metodológiai előszavával foglalkozik. Arrhianos módszertani előszavával nemigen vívta ki a történészek elismerését; sőt, a nikomédiai történetírót leginkább csak bírálat érte „forráskritikai” elveiért és érveléséért, amellyel megpróbálta két fő forrásának, Ptolemaiosnak és Aristobulosnak a szavahihetőségét alátámasztani. A bírálók azonban a modern történettudomány lencséjén keresztül szemléltek az *Anabasis Praefatio*ját és teljesen figyelmen kívül hagyták az ókori történetírás hagyományát és sajátos szabályrendszerét. Ha azonban e sajátosságokat szem előtt tartva kíséreljük meg értelmezni az *Anabasis* előszavát, akkor megállapíthatjuk, hogy Arrhianos Ptolemaios és Aristobulos szavahihetősége mellett fölhozott érvei nem „naivitásból” fakadnak, hanem sokkal inkább a császárkori historiográfia hagyományából. Az *Anabasis* előszava nem csupán arra világít rá, hogy az ókori történetírót – aki egyúttal olvasó is volt – hogyan befolyásolta korának historiográfiai hagyománya forrásainak kiválasztásánál, hanem arra is, hogy milyen eszközökkel próbálta olvasóközönségét meggyőzni forrásainak hitelességéről. Arrhianos a második, ún. témamegjelölő előszóban tudatosan elzárkózik azoknak a kellékeknek a használatától, melyeknek segítségével egy történetíró olvasói előtt bemutatkozik és megalapozza tekintélyét, forrásait viszont – mintegy saját hallgatásának antitéziseként – e szerint a historiográfiai hagyomány szerint mutatja be.

A második fejezet az *Anabasis*ban fellelhető eltérő beszámolókról tudósító kitérőket, történetírói megjegyzéseket vizsgálja. A fejezet egyfelől arra a kérdésre próbál meg választ adni, hogy Arrhianos milyen okból, célból vett fel a művébe egymástól eltérő történeteket, miért foglalt állást egyik vagy másik történet mellett, vagy éppen miért nem. Másfelől arra keresi a választ, hogy e kommentárok és kitérők megfogalmazása során a nikomédiai történetíró milyen mintákat követett. A korábbi kutatás rámutatott, hogy Arrhianos forrásait

Hérodotoshoz hasonló módon állította egymással szembe. E megállapítás további kidolgozása, igazolása azonban elmaradt, jöllehet a Hérodotos-kutatás e területen jelentős eredményeket mutatott fel: az elmúlt bő fél évszázadban több olyan írás látott napvilágot, amely a *Historia*iban található forrásismertetések vizsgálva egyfelől felhívta a figyelmet arra, hogy ezek a rövid kitérők, megjegyzések nem csupán a történetíró alaposágát és felkészültségét hivatottak bizonyítani az olvasóközönség számára, hanem fontos eszközei lehetnek egy-egy történeti szereplő jellemábrázolásának. Másfelől a tanulmányok arra is rámutattak, hogy Hérodotos, noha a legtöbb esetben nyíltan nem foglal állást egyik vagy másik változat mellett, bizonyos nyelvi eszközökkel érzékelteti, hogy melyik hagyományt tartja valószínűbbnek. *Communis opinio*, hogy az *Anabasis* stílusa, nyelvezete leginkább Hérodotos hatásának nyomait viseli. Ezért indokoltnak látszott az arrhianoszi szöveghelyeket a Hérodotos-kutatás fent említett eredményeinek tükrében is megvizsgálni, abból az előfeltételezésből kiindulva, hogy a pusztán formai hasonlóságon túl vélhetően más párhuzam is kimutatható a két történetíró között. A fejezet a hérodotosi párhuzamok mellett Arrhianos sajátos történetírói módszereire is igyekszik rávilágítani.

A következő fejezet egy történeti eseményen és annak Arrhianos által való tolmácsolásán keresztül veszi szemügyre a nikomédiai történetíró apologetikus Alexandros-ábrázolását. Kr. e. 335-ben Alexandros megostromolta, majd porig rombolta Thébait. A város elpusztítása sokkolta a görög világot, emléke évszázadokkal később is kísértett az Alexandros történetét elbeszélő művek papirusztekercsein. A boiótiai város elestéről Diodóros és Plutarchos mellett Arrhianos kínálja a legrészletesebb, de nem feltétlenül a leghitelesebb beszámolót. A negyedik fejezet az eddigi kutatások eredményeit felhasználva és néhány ponton kiegészítve kívánja bemutatni egyrészt az elbeszélés apologetikus vonásait, másrészt azt, hogy Arrhianos milyen módszerekkel manipulálja olvasóit és kendőzi el a makedón király cselekedeteit. Végül arra a kérdésre keresi a választ, hogy miért lehetett fontos Arrhianos számára, hogy Alexandros thébai tetteit – Plutarchos szavaival élve – megszépítse.

A zárófejezet Arrhianos Homéros-imitációjával foglalkozik. Alexandros üstökösként felívelő pályája tálcán kínálta az epikus ábrázolást a históriáját feldolgozni vágyó történetírók számára. A csábításnak, hogy Alexandrost homérosi hősként vagy egyenesen új Achilleusként ábrázolja Arrhianos sem tudott ellenállni. Sőt, e minden ránk maradt Alexandros-történetben kitapintható, kézenfekvő párhuzamot Arrhianos nemcsak fölhasználta, de tovább is gondolta: az *Anabasis* bevezetésében önmaga és Homéros között is kapcsolatot teremtett. Az utolsó fejezet négy hosszabb szövegrészlet elemzésén keresztül próbálja szemléltetni azt, hogy

Arrhianos milyen eszközökkel igyekezett kihangsúlyozni az Alexandros és Homéros hősei között már-már közhellyé lett rokon vonásokat.

III. Tézisek

1. Az *Anabasis* előszavában Ptolemaios és Aristobulos a szavahihetőségét Arrhianos a császárkori historiográfia toposzainak alkalmazásával támasztja alá.

2. Arrhianos fő forrásainak eltéréseit közlő megjegyzéseiből nem lehet bizonyítani azt a korábbi feltevést, hogy a nikomédiai történetíró elsősorban Ptolemaios visszaemlékezésére támaszkodva írta meg az *Anabasis*t, Aristobulos művét pedig csak akkor vette kézbe, amikor Ptolemaios beszámolóját ellenőrizni vagy kiegészíteni akarta. Ezek a szöveghelyek sokkal inkább Arrhianosnak az előszóban tett kijelentését igazolják, mely szerint Ptolemaios és Aristobulos művei *együtt* alkották az *Anabasis* vázát.

3. Az eltérő változatok Arrhianosnál gyakran ugyanazt az elbeszélő stratégiát tükrözik, mint ami a *Historia*iban figyelhető meg.

4.. Thébai ostromának és lerombolásának leírásánál Arrhianos szándékoltnan elkendőzte Alexandros felelősségét. Ennek egyik oka vélhetően Alexandros a második szofisztika korának görög múltértelmezésében betöltött pozitív szerepe.

5. Az *Anabasis* homérosi allúziókban igen gazdag: Arrhianos a makedón király ábrázolása során számos alkalommal és módon idézi meg az eposz költőjét és hőseit. Ezek az irodalmi törekvések azonban olykor az elbeszélés történeti hitelességét csorbítják.

IV. A dolgozat témaköréből készült publikációk

Thébai ostroma Arrianosnál. In: Jutai Péter–Mészáros Tamás (szerk.): *Panégyris*. Budapest 2007. 57-60.

Apologia Alexandrou (Arrian: Anabasis 1. 7–9) *Acta Antiqua Hungarica* 47 (2007) 397-410.

Apologia Alexandru (Arrianos: Anabasis 1, 7–9) *Antik Tanulmányok* 52 (2008) 53-66.

Alexandros mint epikus hős Arrianos Anabasisában. In: Jutai Péter–Tóth Iván (szerk.): *Enumeratio*. Budapest 2008. 42-48.

Notes on Arrian's Preface to the Anabasis. *Acta Antiqua Hungarica* 49 (2009) 499-505. =
Notes on Arrian's Preface to the Anabasis. In: Czeglédy Anita et alii (szerk.): *Non omnis moriar*. Budapest 2010. 193-199.

Nagy Sándor Homérosa. *Acta Universitatis Szegediensis Acta Antiqua et Archaeologica Supplementa. Supplementum XII*. Szerk.: Czerovszki Mariann, Mayer Péter, Nagyillés János. Szeged 2010. 327-332. (Megjelenés alatt.)